

פרשת בא: קידוש החודש כביטוי להנהגה על-טבעית

המצווה הראשונה שניתנה לנו כעם היא מצוות קידוש החודש:
וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶהֱרֹן בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם לֵאמֹר: הַחֲדָשׁ הַזֶּה לָכֶם רֹאשׁ חֹדֶשׁ
הוא לָכֶם לְחֹדֶשׁ הַשָּׁנָה.¹
הדבר מעלה שאלה, מה ייחודיותה של מצווה זו שנבחרה להיות המצווה הראשונה לעם ישראל?

א. ב' הנהגות במציאות

ישנם שני אופני הנהגה של הקב"ה במציאות: הנהגה טבעית והנהגה ניסית, כאשר על כל הנהגה נכרתה ברית שונה.

הברית על ההנהגה הטבעית נכרתה עם נח: "עַד כָּל יְמֵי הָאָרֶץ זֶרַע וְקָצִיר וְקֹר וְחֹם וְקֹץ וְחָרָף וַיּוֹם וְלַיְלָה לֹא יִשָּׁבְתוּ."² ברית זו היא עם אלו שלא הצטוו על תרי"ג מצוות ושמירת התורה, אלא חויבו בעיקר ידיעת מציאות הבורא, שדי בכך לקיום העולם בהנהגה טבעית.
ואילו עם אברהם נכרתה ברית על ההנהגה הניסית:

וְהִקְמַתִּי אֶת בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינְךָ וּבֵין זֶרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ לְדֹרֹתָם לְבְרִית עוֹלָם לְהִיּוֹת לָךְ לְאֱלֹהִים
וּלְזֶרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ. וְנָתַתִּי לָךְ וּלְזֶרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ אֶת אֶרֶץ מִצְרָיִם לְאֶחָד עוֹלָם
וְהִיְיָ לָהֶם לְאֱלֹהִים. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל אַבְרָהָם וְאַתָּה אֶת בְּרִיתִי תִּשְׁמֹר אֵתָּה וְזֶרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ
לְדֹרֹתָם. זֹאת בְּרִיתִי אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּ בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין זֶרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ הַמּוֹלֵד לָכֶם כָּל זָכָר וְנִמְלָתָם
אֶת בָּשָׂר עֶרְלָתָם וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם.³

ברית זו בין הקב"ה לזרעו של אברהם מבטאת את ההנהגה הניסית בה הקב"ה מנהיג את ישראל.
בברית זו באה לידי ביטוי הבדלת ההנהגה בין ישראל לעמים דרך ברית המילה, ציווי הנכרך יחד עם ברית ההנהגה הניסית.

ברית המילה המורה על ההבדלה בין ישראל לעמים, מבטאת את ההנהגה הניסית המיוחדת לישראל כפי שמתבאר מדברי **הבבלי גיטין** (נז ע"ב): "כי עליך הורגנו כל היום... רבי יהושע בן לוי אמר, זו מילה שניתנה בשמיני". וביאר **רש"י**: "הורגנו כל היום, דזימנן דמיית".

וכתב על כך **שו"ת חתם סופר** (יורה דעה סימן רמה):

מדקדוק לשון הש"ס משמע, דווקא מילה שניתנה בשמיני איכא סכנה מצוי טפי... והנה עינינו רואות שאפילו אחד מאלף ישראלים אינו מת מחמת מילה.

וצריך לומר, מצווה מגינה ומצלי, אבל עפ"י דרך הטבע היה המיעוט מתים ח"ו, ואפילו הכי ציווה הקב"ה למולו.

מבואר, שכפי דרך הטבע תתכן סכנת מיתה לנימול ביום השמיני, אך ציווי הקב"ה למול דווקא בעת זו מורה על ההנהגה הניסית שהקב"ה מנהיג את עמו.⁴

¹ שמות (יב, א-ב).

² בראשית (ח, כב).

³ בראשית (יז, ז-יא).

⁴ יש להוסיף לכך את דברי **מהר"ל** (נר מצווה, עמ' כג) אודות ברית מילה ביום השמיני, מספר המורה על הנהגה מעל הטבע. ראה עוד בעניין זה: **כלי יקר** (ויקרא ט, א). בביאור הדברים, ראה: חוברת **לקראת שבת** (חב"ד - שנה ח, גיליון שיב פרשת שמני תשע"א, עמ' ט).

ב. הנהגה ניסית בארץ ישראל

ברית זו על ההנהגה הניסית המיוחדת לישראל ומבדילה בינם לבין יתר העמים מתייחדת בארץ ישראל, כפי שנאמר: "אַרְצָךְ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ דָּרַשׁ אֹתָהּ תִּמְדַּע יָנִי ה' אֱלֹהֶיךָ בָּהּ מִרְשִׁית הַשָּׁנָה וְעַד אַחֲרִית הַשָּׁנָה"⁵.

ובבבלי תענית (י ע"א): "ארץ ישראל משקה אותה הקב"ה בעצמו, וכל העולם כולו על ידי שליח". על הקשר בין הברית על ההנהגה הניסית עם ישראל לבין הנהגה זו בארץ ישראל עומד הרמב"ן (ויקרא יח, כה):

ארץ ישראל אמצעות הישוב, היא נחלת ה' מיוחדת לשמו, לא נתן עליה מן המלאכים קצין שוטר ומושל בהנחילו אותה לעמו... וכתוב ואמר לכם אתם תירשו את אדמתם ואני אתננה לכם לרשת אותה אני ה' אלהיכם אשר הבדלתי אתכם מן העמים, יאמר כי הבדיל אותנו מכל העמים אשר נתן עליהם שרים ואלהים אחרים, בתנו לנו את הארץ שיהיה הוא יתברך לנו לאלהים ונהיה מיוחדים לשמו.

לאור זאת יש לבאר את הפרשייה התמוהה שבסוף פרשת נח, בה מודיענו הכתוב שאביו של אברהם, תרח, מת. ומיד בתחילת פרשת לך-לך הולך אברהם לארץ ישראל.

ובדבריו של רש"י (בראשית יא, לב) מונחת תמיהה: "וימת תרח בחרן - לאחר שיצא אברם מחרן ובא לארץ כנען והיה שם יותר משישים שנה". כלומר, בעת הליכת אברהם לארץ ישראל תרח היה חי, א"כ מדוע הכתוב מקצר את חייו בסוף פרשת נח בה בעת שהוא היה עדיין בחיים?

לפי המתבאר בקשר בין ההנהגה הניסית לבין הופעתה בארץ ישראל ניתן לבאר את הדברים:

ההנהגה הניסית החלה בהיות אברהם בכבשן האש ממנו ניצל, כמתואר בספר נחמיה (ט, ז-ח):

אֲתָהּ הוּא ה' הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בְּחֶרֶף בְּאַבְרָם וְהוֹצֵאתוֹ מֵאוּרִכְשִׁים וְשָׁמָּה שָׁמוֹ אֲבָרָהָם וּמִצָּאתָ אֶת לָבָבוֹ נֶאֱמָן לְפָנָיו וְכָרוֹת עָמֹ הִבְרִית לָתֶת אֶת אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי.

הבחירה באברהם וכריתת הברית עימו להביאו לארץ ישראל מבטאת את ההיבדלות מאומות העולם, היבדלות המתבטאת ב' צורות ההנהגה השונות.

לכן, הגם שאביו של אברהם היה חי עוד זמן רב, אך מעת שבחר הקב"ה באברהם לא היה לו לאברהם קשר ושייכות לאביו המבטא את ההנהגה הטבעית, לכן נאמר "וימת תרח", סיומה ומותה של ההנהגה הטבעית. בעת כזו, אין יותר מתאים לצוות את אברהם בהליכה לארץ ישראל המושגת ע"י הקב"ה בהנהגה מעל הטבע, הנהגה השייכת לישראל בארצו.

ג. הירידה למצריים כביסוס ההנהגה הניסית בעם ישראל

אולם, זמן רב עבר בין כריתת הברית עם אברהם לבין כניסת זרעו לארץ ישראל, בה מתממשת ההנהגה הניסית, זמן בו ישראל ירדו לגלות מצריים, גלות המהווה ביסוס להנהגה זו.

הדברים מופיעים בדברי הבבלי נדרים (לב ע"א):

מפני מה נענש אברהם אבינו ונשתעבדו בניו למצריים מאתים ועשר שנים... מפני שהפריז

על מידותיו של הקב"ה, שנאמר במה אדע כי אירשנה.

רש"י (שם) מבאר: "שהגדיל לשאל על מידותיו של הקב"ה שאמר במה אדע".

⁵ דברים (יא, יב).

הביאור הוא, שבתחילת הפרשייה הנ"ל אמר הקב"ה לאברהם "וַיֹּצֵא אֹתוֹ הַחוּצָה וַיֹּאמֶר הִבֵּט נָא הַשָּׁמַיְמָה וְסֹפֵר הַכּוֹכָבִים אִם תּוּכַל לִסְפֹּר אֹתָם וַיֹּאמֶר לוֹ כֹּה יִהְיֶה זֶרְעֲךָ".⁶
וביאר רש"י (בראשית טו, ה):

לפי מדרשו, אמר לו צא מאצטגנינות שלך שראית במזלות שאינך עתיד להעמיד בן, אברם אין לו בן, אבל אברהם יש לו בן.

בהוצאת הקב"ה את אברהם לספירת הכוכבים, ישנה הוראה לדורות על הנהגת עם ישראל בהנהגה מעל הטבע, הנהגת הכוכבים והשרים להנהגה ניסית, בגינה מבטיח הקב"ה את הארץ, למימושה של הנהגה זו.

לכן שאלה כזו, "במה אדע כי אירשנה" לגבי ארץ ישראל, מהווה פגיעה בהנהגה זו, דבר הגורם לצורך בביסוסה בשעבוד מצריים, שם תהייה ניכרת הבדלת ישראל מאומות העולם בהנהגת הקב"ה את המציאות בשידוד מערכות הטבע והנהגה מעל המציאות הטבעית.

ואכן, כל עוד יוסף היה חי במצריים הייתה הנהגת ישראל בצורה על-טבעית עקב שמירתם את ברית המילה המורה על צורת הנהגה זו, כפי שהתבאר. אולם, לאחר מכן נאמר: "וַיָּמָת יוֹסֵף וְכָל אָחָיו וְכָל הָדוֹר הַהוּא... וַיָּקָם מֶלֶךְ חָדָשׁ עַל מִצְרָיִם אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף".⁷
השפת אמת (שמות, שנת תרל"א) הקשה וביאר:

אא"ז מו"ר זצלה"ה הגיד... ויקם מלך חדש... איך יש למצרים בחינת התחדשות והוא לישראל... רק ע"י שהפרו ברית מילה ונחסר להם בחינת יוסף שמשם בא ההתחדשות.
העדר קיום ברית המילה ע"י ישראל במצריים סתם את הגולל על צורת ההנהגה העל-טבעית, ומעתה שקעו ישראל בהנהגה טבעית.

ד. מצוות קידוש החודש כביטוי להנהגה ניסית

קו המעבר בין ב' הנהגות, בין הנהגה טבעית לבין זו הניסית, נמתח במצוות קידוש החודש:
בדברי רש"י (בראשית א, א) השואל מדוע לא התחילה התורה מהמצווה של קידוש החודש, עולה שישנן ב' הנהגות - הנהגה מבריאית העולם עד לפרשיית החודש, והנהגה מפרשיית החודש והילך.
ניתן לבאר זאת לאור דברי **נפש החיים** (שער א פרק ט), שיש במעשיהם של ישראל להנהיג את ההנהגה העליונה:

לסוסתי ברכבי פרעה דימיתך רעייתי - כמו בסוסי פרעה דהיה הפך מנהגו של עולם, שהרכב מנהיג לסוס, ובפרעה וחילו הסוס הנהיג את רוכבו... כך דימיתך והמשלתך רעייתי על זה האופן ממש אף שאני רוכב ערבות, עם כל זה כביכול הוא רק כפי עניין ההתעוררות מעשיך לאן נוטים.

כלומר, יש ביכולת ישראל לקבוע ולהנהיג את המציאות בעולם, דבר שניתן להם מכוחו של הקב"ה שמסר לידם הנהגה זו במצווה הראשונה המסמלת את מעלתן של ישראל, מצוות קידוש החודש, כפי שיתבאר.

⁶ בראשית (טו, ה).

⁷ שמות (א, ו-ח).

עניינה של מצוות קידוש החודש הוא ביכולת השליטה על מימד הזמן, דבר הניתן לאדם שהינו בן-חורין. דברים אלו מעלים תמיהה, מדוע א"כ ניתנה מצווה זו בארץ מצריים, בבית עבדים, בו אין ישראל שולטים על מימד הזמן?⁸

ביאור הדבר מצוי בדברי **ספורנו** (שמות יב, א):

הַחֲדָשׁ הַזֶּה לָכֶם רֹאשׁ חֲדָשִׁים - מִכָּאֵן וְאֵילָף יִהְיוּ הַחֲדָשִׁים שְׁלָכֶם, לַעֲשׂוֹת בָּהֶם כְּרִצּוֹנְכֶם, אֲבָל בְּיָמֵי הַשְּׁעָבוֹד לֹא הָיוּ יָמֵיכֶם שְׁלָכֶם, אֲבָל הָיוּ לַעֲבוֹדַת אֲחֵרִים וּרְצוֹנָם. לְפִיכָךְ רֹאשׁוֹן הוּא לָכֶם לְחֲדָשֵׁי הַשָּׁנָה, כִּי בּוֹ הִתְחִיל מִצְרַיִם לְרַצּוֹנְכֶם הַבְּחִירִי.

לדבריו, עיתוי הציווי בארץ מצריים, במקום שבחירתם של ישראל נשללה מהם והזמן לא מהווה מימד עבורם, מורה על ניצני הגאולה, כאשר מצווה זו מסמלת את תחילתה של היכולת לבחור ולשלוט על מימד הזמן.⁹

מעתה, מסורה שליטת הזמן בידי ישראל, כדברי **המדרש** (תנחומא, פרשת בא סימן ח):

אמר הקב"ה, משעה שבראתי את עולמי הייתי נושא משאוי לחשב חשבונות של חודשים,

מכאן ואילך הוא מסור לכם, לכם הוא מסור, ואין אתם מסורין בידו.

אשר לכן, נאמרה מצווה זו כמצווה ראשונה לישראל בהתהוותם לעם במצריים, כהוראה על מעלתן ביכולת לשליטה על מימד הזמן.

השליטה על מימד הזמן בקידוש החודשים ועיבור השנים מהווה את קביעת המציאות בעולם, כדברי **הירושלמי** (סנהדרין פ"א ה"ב; נדרים פ"ו ה"ח):

אמר רבי אבין, אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי - בת שלוש שנים ויום אחד, נמלכו בית

דין לעברו - אין הבתולין חוזרין, ואם לאו - הבתולין חוזרין.

כלומר, קביעות הטבע המציאותי נעשה ע"י ישראל בקידוש החודשים.¹⁰

יכולת זו, השליטה על הזמנים ובעקבות כך השליטה על הנהגת מציאות הבריאה, נמסרה לישראל במצווה הראשונה שניתנה להם, המהווה את ביטויים והופעתם במציאות.

יכולת זו מורה היא על הנהגה על-טבעית שמנהיג הקב"ה את ישראל, הנהגה הנותנת לישראל כוח בשינוי המציאות הטבעית.

אשר לכן, מצוות קידוש החודש מופיעה ביחס לחודש ניסן, "הַחֲדָשׁ הַזֶּה לָכֶם", חודש המורה על מעלה זו של ישראל, שבכוחם לשעבד את המציאות הטבעית ולשלוט עליה, כהנהגה ניסית:

ואלו דברי **הרב יצחק אייזיק חבר**, אודות המחלוקת בין רבי אליעזר ורבי יהושע האם בניסן או בתשרי נברא העולם:

יש כאן כוונה אחרת, שבתשרי היא התחלת סידור העולם בניהוג הטבעי, ובניסן סידורו

למעלה מדרך הטבע.

לכן, למלכי ישראל מניסן מונים, שהם תלויים בחודש ניסן, ולכן כתיב החודש הזה לכם.¹¹

⁸ ואכן, בהיות ישראל בגלות נפסקו עיבור השנים בארץ ישראל, כדברי **פרקי דרבי אליעזר** (פ"ח - הובאו הדברים בתורה **שלמה**, חלק יג עמ' פג, וראה עוד **שו"ת חתם סופר**, יו"ד סי' רלד): "יעקב מסר ליוסף ולאחיו סוד העיבור, והיו מעברין את השנה בארץ, מת יוסף ואחיו ונתמעטו העיבורים מישראל במצרים, שנאמר וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא". דברים אלו הובאו גם אצל **רבינו בחיי** (ויקרא כג, ד), שסיים: "ומכאן יש ללמוד מעלת הארץ הקדושה וכמה היא חביבה לפני המקום".

⁹ על היחס בין ישראל לעמים בשליטה על מימד הזמן, ראה: **משך חכמה** (בראשית לב, ו).

¹⁰ בעניין זה שבי"ד של מטה קובעים ומשנים את סדרי הטבע ע"י קידוש החודשים, ראה: **רשב"א** (תורת הבית, משמרת הבית בית שביעי שער ג, עמ' ט ד"ה אמר הכותב); **ש"ך** (יו"ד סי' קפט ס"ק ג) **בשם הרא"ה**; **שו"ת חתם סופר** (או"ח סי' יד); **חזו"א** (או"ח סי' לט ס"ק טו).

¹¹ **הרב יצחק אייזיק חבר** (הגדה של פסח יד מצריים, הוצאת מוסד הרב קוק עמ' פו ד"ה יכול מראש).

חודש ניסן מהווה את פריחת האביב, פריחת עולם הטבע, כאשר כוח החומר הטבעי בוחק במלא עוזו, דווקא בעת כזו בה המציאות הטבעית בשיאה ניתן ביד ישראל הכוח לשעבד ולקבוע את המציאות כרצונם, דבר המבטא את ההנהגה העל-טבעית בה הם מונהגים.¹² נמצאנו למדים שמצווה זו של קידוש החודש מהווה את המעבר בין ההנהגה הטבעית, בה היה מונהג העולם עד כה, לבין ההנהגה העל-טבעית בה יונהג העולם מכאן והילך ביד ישראל, כאשר מצווה ראשונה זו הניתנת להם מורה על מעלתם ומסירת כוח ההנהגה במציאות, שיש בידם של ישראל לשעבד את הטבע.¹³

ה. קידוש החודש בארץ ישראל

כאשר נפנה ראש ונשובה לתחילת הדברים בהם התבאר שמימושה של ההנהגה הניסית הוא בארץ ישראל, הרי שבמצוות קידוש החודש מתבטא השילוב בין ישראל לבין ארץ ישראל: מצוות קידוש החודש תלויה בארץ ישראל, כדברי הרמב"ם (הל' קידוש החודש פ"א ה"ח):
אין מחשבין קובעין חדשים ומעברין שנים אלא בארץ ישראל, שנאמר כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים.
והקשה הצ"ח (ברכות סג ע"ב) על המקור שהביא הרמב"ם, שהינו מקור כללי על כל התורה כולה, ומדוע א"כ מתייחדות מצוות קידוש החודש ועיבור שנה בפסוק זה?
וביאר זאת עפ"י הדין במצוות הללו, שאפילו שוגגים או טועים בקידוש החודש ועיבור השנה, מקודש החודש ומעוברת השנה,¹⁴ דבר המורה על הכוח הרב שנמסר לישראל במצוות אלו שיש בכוחם לקבוע את סדרי המציאות הגם שהם טועים בה.
הוראה זו, על קידוש החודש גם באופן של טעות ושגגה, יוצאת היא מכוחם של ישראל על אדמתם, "כי מציון תצא תורה", להורות על ההנהגה העל-טבעית שנמסרה ביד ישראל במקום בו הם מממשים הנהגה זו, בארץ ישראל.¹⁵

¹² ראה בדברי הרב שלמה גורן (מועדי ישראל עמ' יז-יט) המבאר שתקופת ניסן הינה תקופת ההתחדשות של עולם הטבע, ואילו חודש תשרי מסמן את הסטטיות והקביעות בטבע. בכך ביאר את דברי התוספות (ראש השנה כז ע"א ד"ה כמאן) שאין מחלוקת באיזה חודש נברא העולם, אלא עלה במחשבה לברוא בתשרי, ובפועל נברא בניסן. בעניין חודש ניסן כהנהגה על-טבעית, ראה עוד: להורות נתן (מועדים, ח"א עמ' א-ד אותיות א-ה).
¹³ דברים אלו מוסברים היטב גם בדברי הנצי"ב (העמק דבר, הקדמה לספר שמות) המבאר שספר שמות נקרא 'ספר שני', שהוא ההמשך המתבקש של ספר בראשית, שהבריאה בספר בראשית אינה מושלמת אלא בספר שמות בה נוצר עם ישראל ומגלה את תפקידו לשליטה בעולם הנברא.
¹⁴ ראש השנה (כה ע"א).

¹⁵ בזה יתבאר דברי רבי יצחק בביאור רש"י (בראשית א, א) שהתחלת התורה בקניין ארץ ישראל לעם ישראל מהווה את הבסיס למצוות קידוש החודש. יש לציין למחלוקת בין הרמב"ם (ספר המצוות, מצוות עשה קנג), המבאר את תלותה הבלעדית של מצוות קידוש החודש בארץ ישראל, לבין הרמב"ן (דרשה לראש השנה) המבאר שהתלות היא בסמיכות החכמים ובמימד הזמן, ראה בזה שו"ת חתם סופר (יו"ד סימן רלד).